Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 63
TABIIY FANLAR

DEHQONCHILIK MADANIYATINING NAZARIY-GEOGRAFIK ASOSLARI VA UNI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Xasanboy Abduxoshim o'g'li Mamasidiqov*
Farg'ona davlat universiteti Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi kafedrasi o'qituvchisi
✉ hasanboymamasdiqov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada dehqonchilik madaniyatining nazariy asoslari, uning shakllanish bosqichlari, hududiy tashkil etilish xususiyatlari hamda qishloq xo'jaligi samaradorligini oshirishdagi o'rni geografik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Tuproq unumdorligi, agroiqlim resurslari, sug'orma dehqonchilik, melioratsiya, almashlab ekish va zamonaviy agrotexnologiyalarning dehqonchilik madaniyati rivojlanishidagi ahamiyati yoritilgan. O'zbekiston sharoitida dehqonchilik madaniyatini yuksaltirishning ustuvor yo'nalishlari hamda uning barqaror qishloq xo'jaligini shakllantirishdagi roli ochib berilgan.

Kalit so'zlar

Dehqonchilik madaniyati, agrar geografiya, tuproq unumdorligi, agrotexnologiya, sug'orma dehqonchilik, melioratsiya, qishloq xo'jaligi geografiyasi, agroiqlim resurslari, barqaror rivojlanish.

DOI: 10.5281/zenodo.21835590

KIRISH

Insoniyat taraqqiyoti tarixida dehqonchilik eng qadimgi xo'jalik tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Dastlabki sivilizatsiyalar aynan yirik daryo vodiylarida shakllangan bo'lib, ularning iqtisodiy rivojlanishi dehqonchilik madaniyatining rivojlanish darajasi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Hozirgi davrda ham dehqonchilik oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, aholi bandligini oshirish va hududlarning iqtisodiy taraqqiyotini jadallashtirishda muhim o'rin tutadi.

Dehqonchilik madaniyati qishloq xo'jaligi geografiyasining muhim kategoriyalaridan biri bo'lib, u yer resurslaridan foydalanish samaradorligi, agrotexnologik tadbirlarning ilmiy asoslanganligi hamda insonning ishlab chiqarish faoliyati darajasini ifodalaydi. Shuning uchun mazkur tushunchani nazariy va geografik jihatdan tadqiq etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida tizimli yondashuv, geografik taqqoslash, tarixiy tahlil, induksiya va deduksiya, ilmiy umumlashtirish hamda qiyosiy-geografik metodlardan foydalanildi. Shuningdek, agrar geografiya va dehqonchilikka oid ilmiy manbalar nazariy jihatdan tahlil qilindi.

Natija va muhokama. Dehqonchilik madaniyati – dehqonchilikni yuritishning agrotexnik, ekologik va iqtisodiy talablar asosida tashkil etilish darajasini ifodalovchi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy kategoriyadir. Ushbu tushuncha faqatgina hosil yetishtirish jarayonini emas, balki tuproq unumdorligini saqlash, suv resurslaridan oqilona foydalanish, ilm-fan yutuqlarini amaliyotga joriy etish va ishlab chiqarishni samarali tashkil etishni ham o'z ichiga oladi.

Geografik nuqtayi nazardan dehqonchilik madaniyati hududning tabiiy sharoiti, agroiqlim resurslari, suv bilan ta'minlanganlik darajasi, tuproq qoplami va aholining xo'jalik yuritish tajribasi bilan belgilanadi.

Tarixiy taraqqiyot davomida dehqonchilik madaniyati bir necha bosqichlarni bosib o'tgan: ibtidoiy

dehqonchilik, an’anaviy dehqonchilik ,mexanizatsiyalashgan dehqonchilik, intensiv dehqonchilik, innovatsion va raqamli dehqonchilik.

Har bir bosqich ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi va ilmiy-texnik taraqqiyot bilan bog‘liq ravishda shakllangan.

Dehqonchilik madaniyatining rivojlanishi bir qator tabiiy va iqtisodiy-geografik omillarga bog‘liq.

Birinchi navbatda iqlim omili muhim hisoblanadi. Harorat, yog‘in miqdori, vegetatsiya davri davomiyligi va quyosh radiatsiyasi ekinlarning o‘sishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ikkinchi muhim omil tuproq resurslaridir. Tuproqning mexanik tarkibi, gumus miqdori, sho‘rlanish darajasi va namlik sig‘imi dehqonchilik samaradorligini belgilaydi.

Uchinchi omil suv resurslari bilan bog‘liq. Ayniqsa O‘zbekiston kabi qurg‘oqchil hududlarda sug‘orish tizimlari dehqonchilik madaniyatining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

To‘rtinchi omil ilmiy-texnik taraqqiyot va inson kapitalidir. Malakali mutaxassislar, zamonaviy texnika va innovatsion texnologiyalar mavjud bo‘lgan hududlarda dehqonchilik madaniyati yuqori darajada rivojlanadi.

Tuproq unumdorligi dehqonchilik madaniyatining markaziy elementi hisoblanadi. Tuproqning tabiiy unumdorligi tabiat tomonidan yaratilgan bo‘lsa, iqtisodiy unumdorlik inson faoliyati natijasida shakllanadi.

Zamonaviy dehqonchilikda tuproq unumdorligini oshirish quyidagi tadbirlar orqali amalga oshiriladi: organik va mineral o‘g‘itlardan foydalanish, almashlab ekish tizimini joriy etish, eroziyaga qarshi kurash, va meliorativ tadbirlarni amalga oshirish, tuproqning biologik faolligini oshirish.

Mazkur tadbirlar tuproqning ekologik holatini yaxshilash va hosildorlikni oshirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston hududining asosiy qismi quruq subtropik va kontinental iqlim mintaqasida joylashgan. Shu sababli sug‘orma dehqonchilik mamlakat qishloq xo‘jaligining asosiy shakli hisoblanadi.

Sug‘orma dehqonchilik madaniyati quyidagi ko‘rsatkichlar orqali baholanadi:

suvdan foydalanish samaradorligi, sug‘orish texnologiyalari darajasi, yerlarning meliorativ holati ,kollektor-drenaj tizimlarining rivojlanganligi va sho‘rlanish darajasi.

Tomchilatib sug‘orish, yomg‘irlatib sug‘orish va lazerli tekislash texnologiyalarining joriy etilishi suv sarfini kamaytirish bilan birga hosildorlikni ham oshirmoqda.

Zamonaviy dehqonchilik madaniyatida innovatsion texnologiyalarning o‘rni

XXI asrda dehqonchilik madaniyati raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog‘lanmoqda. Geoinformatsion tizimlar (GIS), masofadan zondlash ma’lumotlari, dronlar va sun’iy intellekt asosidagi monitoring tizimlari qishloq xo‘jaligida keng qo‘llanilmoqda.

Aniq dehqonchilik (Precision Agriculture) texnologiyalari yordamida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish, hosildorlikni prognozlash va agrotexnologik tadbirlarni optimallashtirish imkoniyati yaratilmoqda.

№	Ko‘rsatkich	Mazmuni	Ahamiyati
1	Tuproq unumdorligi	Gumus va oziqa elementlari	Hosildorlikni belgilaydi
2	Almashlab ekish	Ekinlar almashinuvi	Tuproq degradatsiyasini kamaytiradi
3	Sug‘orish madaniyati	Suvdan oqilona foydalanish	Suv tejalishini ta’minlaydi
4	O‘g‘itlash tizimi	Organik va mineral o‘g‘itlar	Hosildorlikni oshiradi
5	Mexanizatsiya	Texnik ta’minlanganlik	Mehnat unumdorligini oshiradi
6	Seleksiya va urug‘chilik	Sifatli urug‘lik	Hosil sifati va hajmini oshiradi
7	Meliorativ holat	Sho‘rlanish va sizot suvlari	Yer resurslarini saqlaydi
8	Ekologik barqarorlik	Resurslardan oqilona foydalanish	Barqaror rivojlanishni ta’minlaydi

Ushbu jadvalazariy-ilmiy manbalarni umumlashtirish asosida muallif tomonidan tuzilgan

1-jadvalda keltirilgan ko‘rsatkichlar dehqonchilik madaniyatining shakllanishi va rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aks ettiradi. Mazkur ko‘rsatkichlar bir-biri bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, dehqonchilik tizimining tabiiy, texnologik, iqtisodiy va ekologik jihatlarini kompleks ravishda tavsiflaydi. Shu sababli dehqonchilik madaniyati darajasini baholashda ularning har birini alohida emas, balki yagona tizim sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

advalda birinchi o‘rinda keltirilgan tuproq unumdorligi dehqonchilik madaniyatining fundamental asosi hisoblanadi. Chunki qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining natijadorligi bevosita yer resurslarining sifati bilan belgilanadi. Tuproq tarkibidagi gumus miqdori, ozuqa elementlari zaxirasi, fizik va biologik xususiyatlarning yuqori darajada saqlanishi ekinlardan barqaror va yuqori hosil olish imkoniyatini yaratadi. Agrar geografiya nuqtayi nazaridan qaralganda, tuproq unumdorligi hududlarning qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashuvi va ishlab chiqarish samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu bois tuproq unumdorligini saqlash va oshirish dehqonchilik madaniyatining bosh mezoni sifatida namoyon bo‘ladi.

Ikkinchi muhim ko‘rsatkich almashlab ekish tizimidir. Ushbu ko‘rsatkich nafaqat agrotexnik tadbir sifatida, balki agroekologik muvozanatni ta’minlovchi vosita sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bir xil ekinning uzoq muddat davomida takroriy ekilishi tuproqdagi ozuqa moddalari zaxirasining kamayishiga, kasallik va zararkunandalarning ko‘payishiga olib keladi. Almashlab ekish esa tuproq unumdorligini tiklash, biologik xilma-xillikni saqlash hamda yer resurslaridan samarali foydalanishni ta’minlaydi. Shuning uchun rivojlangan dehqonchilik madaniyatiga ega mamlakatlarda almashlab ekish tizimi ilmiy asosda tashkil etiladi.

Jadvaldagi uchinchi ko‘rsatkich sug‘orish madaniyati bo‘lib, O‘zbekiston kabi arid va semiarid hududlarda alohida ahamiyatga ega. Respublikada qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining asosiy qismi sug‘oriladigan yerlarda yetishtirilganligi sababli suv resurslaridan oqilona foydalanish dehqonchilik samaradorligining muhim omili hisoblanadi. So‘nggi yillarda tomchilatib sug‘orish, yomg‘irlatib sug‘orish va lazerli tekislash texnologiyalarining joriy qilinishi suv sarfini kamaytirish bilan birga hosildorlikni oshirishga ham xizmat qilmoqda. Shu jihatdan sug‘orish madaniyati nafaqat agronomik, balki iqtisodiy va ekologik samaradorlik ko‘rsatkichlaridan biri sifatida qaraladi.

O‘g‘itlash tizimi dehqonchilik madaniyatining navbatdagi muhim ko‘rsatkichidir. Tuproqdagi oziqa moddalari balansini tiklash va ekinlarning biologik ehtiyojlarini qondirishda organik hamda mineral o‘g‘itlardan foydalanish muhim rol o‘ynaydi. Biroq zamonaviy dehqonchilikda o‘g‘itlarni qo‘llashning ekologik jihatlari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘g‘itlardan ilmiy asoslanmagan holda foydalanish tuproq degradatsiyasi, yer osti suvlarining ifloslanishi va ekologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli o‘g‘itlash tizimining samaradorligi nafaqat hosildorlik, balki ekologik xavfsizlik mezonlari orqali ham baholanadi.

Mexanizatsiya darajasi jadvaldagi iqtisodiy ko‘rsatkichlar orasida yetakchi o‘rinni egallaydi. Tarixiy jihatdan dehqonchilik madaniyatining yuksalishi mehnat qurollarining takomillashuvi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Hozirgi davrda zamonaviy traktorlar, kombaynlar, ekish va parvarishlash texnikalaridan foydalanish mehnat unumdorligini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va hosildorlikni ko‘paytirishga xizmat qilmoqda. Shu sababli mexanizatsiya darajasi qishloq xo‘jaligi taraqqiyotining muhim ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Seleksiya va urug‘chilik tizimi dehqonchilik madaniyatining ilmiy asoslarini ifodalaydi. Sifatli urug‘lik materialidan foydalanish hosildorlikning ortishiga, mahsulot sifatining yaxshilanishiga va turli stress omillariga chidamlilikning oshishiga imkon beradi. Ayniqsa iqlim o‘zgarishi sharoitida qurg‘oqchilikka, sho‘rlanishga va kasalliklarga chidamli navlarni yaratish dehqonchilik madaniyatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Yerlarning meliorativ holati ham dehqonchilik madaniyati darajasini baholashda muhim o‘rin tutadi. O‘zbekistonning ko‘plab sug‘oriladigan hududlarida sho‘rlanish va sizot suvlarining ko‘tarilishi muammolari mavjud. Ushbu holatlar qishloq xo‘jaligi yerlarining unumdorligini pasaytirib, hosildorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun kollektor-drenaj tarmoqlarini rivojlantirish, sho‘r yuvish tadbirlarini amalga oshirish va yerlarning meliorativ holatini muntazam nazorat qilish dehqonchilik madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi.

Jadvaldagi oxirgi ko‘rsatkich – ekologik barqarorlik zamonaviy dehqonchilik madaniyatining eng muhim mezonlaridan biridir. XXI asrda qishloq xo‘jaligini rivojlantirish faqat hosildorlikni oshirish bilan cheklanmay, tabiiy resurslarni asrab-avaylash va kelajak avlodlar manfaatlarini hisobga olishni ham talab etadi. Shu bois ekologik jihatdan barqaror dehqonchilik tizimlarini shakllantirish, tuproq degradatsiyasining oldini olish va suv resurslaridan oqilona foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, jadvalda keltirilgan ko‘rsatkichlarni shartli ravishda uchta yirik guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh tabiiy-geografik omillarni (tuproq unumdorligi, meliorativ holat va ekologik barqarorlik), ikkinchi guruh agrotexnologik omillarni (almashlab ekish, sug‘orish madaniyati va o‘g‘itlash tizimi), uchinchi guruh esa ijtimoiy-iqtisodiy omillarni (mexanizatsiya darajasi hamda seleksiya va urug‘chilik tizimi) o‘z ichiga oladi. Ushbu omillarning o‘zaro uyg‘unlashuvi yuqori dehqonchilik madaniyatini shakllantiradi va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Demak, dehqonchilik madaniyati ko‘rsatkichlari o‘zaro bog‘langan yagona tizimni tashkil etadi. Ularning kompleks rivojlanishi qishloq xo‘jaligi samaradorligini oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash va agrar tarmoqlarning barqaror rivojlanishini ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Mamlakatimizda qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish va intensiv rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan: suv tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish, yerlarning meliorativ holatini

yaxshilash, agroklasterlar faoliyatini rivojlantirish, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish, ekologik xavfsiz dehqonchilikni rivojlantirish.

Mazkur yo‘nalishlar dehqonchilik madaniyatini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, dehqonchilik madaniyati qishloq xo‘jaligi taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri bo‘lib, u nafaqat hosildorlik darajasini, balki yer va suv resurslaridan foydalanish samaradorligini, ekologik barqarorlikni hamda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashga xizmat qiladi. Dehqonchilik madaniyatining shakllanishi va rivojlanishi tabiiy-geografik sharoitlar, agroiqlim resurslari, tuproq unumdorligi, suv bilan ta’minlanganlik darajasi, ilmiy-texnik taraqqiyot va inson kapitalining rivojlanganligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli dehqonchilik madaniyatini faqat agronomik jarayon sifatida emas, balki hududiy tashkil etilishi va iqtisodiy samaradorligi bilan ajralib turuvchi murakkab geografik tizim sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Maqolada tahlil qilingan omillar dehqonchilik madaniyatining ko‘p qirrali mazmunga ega ekanligini ko‘rsatadi. Xususan, tuproq unumdorligini saqlash va oshirish, almashlab ekish tizimini joriy etish, sug‘orish madaniyatini takomillashtirish, ilmiy asoslangan o‘g‘itlash tizimidan foydalanish, qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash, seleksiya va urug‘chilikni rivojlantirish hamda yerlarning meliorativ holatini yaxshilash dehqonchilik madaniyatining asosiy tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Ushbu omillarning har biri alohida ahamiyatga ega bo‘lishiga qaramasdan, ular o‘zaro uzviy bog‘liq holda yagona tizim sifatida faoliyat yuritgandagina yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Dehqonchilik madaniyati agrar geografiyaning muhim nazariy tushunchalaridan biri bo‘lib, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining samaradorligini belgilaydi. Uning shakllanishi tabiiy-geografik sharoitlar, ilmiy-texnik taraqqiyot va inson omili bilan uzviy bog‘liqdir. O‘zbekiston sharoitida sug‘orma dehqonchilikning ustunligi dehqonchilik madaniyatini rivojlantirishda suv resurslaridan oqilona foydalanish va meliorativ tadbirlarni takomillashtirishni talab etadi. Zamonaviy innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish esa dehqonchilik madaniyatining yangi sifat bosqichiga ko‘tarilishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Dehqonchilik madaniyati. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002. – B. 214–216.
2. Atabayeva X.N., Umarov Z.U. O‘simlikshunoslik va dehqonchilik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 428 b.
3. Abdullayev A., Namozov B. Dehqonchilik asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 352 b.
4. Vavilov N.I. Izbrannye trudy po zemledeliyu i seleksii. – Moskva: Agropromizdat, 1987. – 512 s.
5. Dospexov B.A. Sistema zemledeliya. – Moskva: Kolos, 1985. – 416 s.
6. FAO. The State of Food and Agriculture 2024. – Rome: FAO, 2024. – 168 p.
7. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasi. – Toshkent, 2024. – 145 b.
8. Tojiboyev B., Qosimov A. Sug‘orma dehqonchilik va melioratsiya asoslari. – Toshkent: Tafakkur, 2019. – 296 b.